

Innehåll

Förord 7

Anmärkning 15

Del I Inledning

1. Idrottens reglering och dess civiliseringsprocess 19

2. Idrott i förändring 29

Sammanfattning 37

Del II Autonomi och självreglering

3. Fotboll och dess normproduktion 41

4. Idrottens konfliktlösningssystem 55

Exkurs I: Tuffa grabbar eller feiga kärringar 77

Exkurs II: Den som sig i leken ger, bör leken tåla... eller? 85

5. Domarjäveln! 89

6. Lek-, tävlings- och jämlikhetsideal 111

Exkurs III: Regler och tävlingssystem i barn- och ungdomsidrott 123

Sammanfattning: Intern normproduktion 145

III. Juridifiering och utomrättslig påverkan

7. Idrottens normativa förändringsprocesser 149

Exkurs IV: Idrotten och EU-rätten 157

8. Förändras idrotten i dess kontakt med juridiken? 167

9. Kan rätten förbättra idrotten och dess miljöer? 177

10. Brännpunkt: Barns rättigheter 187

Exkurs V: Barnidrott på gott och ont

– i ett rättighetsperspektiv 201

11. Rättspluralism och olika normativa strukturers påverkan på idrotten	217
12. Intern juridifiering: Fotbollens elitlicens	231
Sammanfattning: Idrottens rättspluralism och en starkare juridifiering	249
IV. Idrottens rättskultur i ett vidgat perspektiv	
13. Buster och dygdena: Fotboll i fablernas värld	255
14. Digital representation av sportens värden och dess kulturer	267
15. Den allvarsamma leken	281
16. Cricket och juridik i ett vidgat perspektiv	291
Exkurs VI: Idrottens reglering, dess förändring och dess normativa påverkan	307
Sammanfattning: Idrottens rättskultur i ett vidgat perspektiv	311
Efterskrift	313
English Summary	323
Referenser	329

Förord

DET ÄR MIN BESTÄMDA UPPFATTNING att det finns alldeles för lite forskning om idrottens reglering och dess rättskulturer, såväl rent juridisk som samhällsvetenskaplig forskning. Föreliggande bok har därför som ambition att lyfta fram detta forskningsfält för vidare forskning och kunskapssökande, oavsett det rör sig om sport management, coachning eller idrott och samhälle. Samtliga arbetsmarknader inom idrottsfältet kommer, i någon form och i allt högre grad, i kontakt med idrottens normativa strukturer och dess olika, interna eller externa, normkällor. Detta gör kunskaps- och forskningsområdet brännande och betydelsefullt.

Idrottens rättskultur är emellertid ett förhållandevis nytt ämnesområde i min rättssociologiska forskningskarriär, vilket kan sägas starta runt millennieskiftet. Föreliggande samling av texter kan även illustrera vägen fram i mitt sentida forskningsintresse, vilket utmynnat i en specificering, nämligen i idrottens rättskultur och dess reglering, vilket leder oss fram till installationsföreläsningen i november 2007, som professor i Idrottsvetenskap med inriktning mot idrottens reglering.

Två centrala frågor kring styrning är inledningsvis värda att lyfta, som är något av utgångspunkten i mitt rättssociologiska perspektiv på idrottens reglering och dess rättskultur:

1. Kan idrotten hantera och reglera sin egen norm- och regelutveckling och sin konflikthantering, eller är idrotten allt mer beroende av samhällets norm- och regelsystem, och i så fall, vad är bra och dåligt i denna utveckling, och vad blir konsekvensen för idrotten och dess funktionssätt och dess väsen, när som Edward Grayson uttrycker det, ”rättssystemet inte kommer att stoppa vid sidlinjen”.
2. Idrotten sägs traditionellt vara en del i socialiseringen och i den moraliska fostran – kort sagt, idrotten lanseras som en moralisk arena,

oberoende av diverse instrumentella attityder. Men i så fall, är det intressant av kontraproduktivt för idrottens värdesystem (och dess moraliska kvalitet) att man samtidigt måste utveckla diverse kontrollsystem – målkameror, fler domare, dopningkontroller, för att nämna några – för att på så sätt upprätthålla moralen. Jag är i detta sammanhang enig med Agnes Heller, som hävdar att individers moral varken kan utvecklas eller förfinas i en djungel av förpliktelser och kontroller.

Vi återkommer i avslutningen till dessa frågor! Det kan i det här sammanhanget även vara förtjänstfullt med en relativt kort bakgrund till min rätts-sociologiska utveckling och mitt närmande till idrotten.

Min rättsociologiska forskning började under 80- och tidigt 90-tal med studier kring olika svenska välfärdsprogram. *Social Steering and Communicative Action* från 1998 kan betraktas som en uppsummering av tidigare forskningsinriktningar, allt sedan avhandlingsarbetet. Det rör sig om ett rätts-sociologiskt perspektiv starkt förankrat i samhällsvetenskap, speciellt i Habermas teori om kommunikativt handlande. Forskningsinriktningen har varit inriktad på olika svenska välfärdsprogram, där rätten har använts som ett instrument/medel för att skjuta fram olika värden, som ska vara vägledande för samhällets normativa struktur. Härvid har rättens instrumentalisering och dess förmåga att skapa kommunikation granskats. Det har främst rört sig om patienters rättigheter i vården, men även vårdnadstvister och ambitionen att förändra fadersbilden. *Social Norms and Moral Feelings*, från 1999, är därefter ett första försök att placera bland annat skam och förlåtelse på den rättsociologiska arenan. Reflektionen visar på att olika former av psykologiska påverkansprocesser som riktar sig mot vårt samvete och våra skamkänslor har stor betydelse för vår moral. Reflektionen hämtar inspiration från fotboll, ungdomsbrottslighet, skuldsaneringslagen och Dostojevskys romaner. Det är viktigt att betona att reflektionen över moral inte tar sin utgångspunkt i etiska principer, lagar eller filosofiska resonemang, utan försöker i stället placera fenomenet i ”the abstractness of morality” i ett socialt sammanhang, ”as real life phenomena”.

Det kan här påpekas att rättsociologin traditionellt har behandlat den rättstillämpande myndigheten och implementering av ny lagstiftning, speciellt i välfärdsstaten. Men under senare år har det även framkommit ett behov av att förstå normer i ett bredare sammanhang. Lokalsamhällets betydelse betonas allt mer. Det talas om rättskulturer, om rättspluralism och om rättens polycentri. Det innebär en rymligare uppfattning om vad rätten är, och var man kan finna olika former av normativa strukturer. Det finns

även ett ökat intresse för hur rätten upplevs av gemene man och hur rätten hanteras i vardagslivet. Det innebär större fokus på hur rätten fungerar i vardagslivet, på vad rätt och normer har för betydelse för vanliga människor; vad är det som påverkar deras förhållningssätt till regler och auktoritet? Hur skapas något så abstrakt som rättsmedvetande och något så konkret som anpassning till regler? Varför följs regler i vissa sammanhang, när de i andra sammanhang enkelt åsidosätts. Det är i det här sammanhanget inte helt orimligt att påstå att människors uppfattning om rätten formas indirekt, via både massmedia och populärkultur; vi kan nämna fiktiva domstolsdramer (till exempel Ally McBeal) och regelstyrd idrott. På ett liknande sätt formas sannolikt även förhållningssättet till moral, och till regler och dess efterlevnad, av populärkulturen. Här kan nämnas fotboll och dataspel. Med detta som bakgrund lyfter *Rättssociologi och populärkultur*, från 2001, fram fotbollens normativa egenskaper och traditionella värden i kölvattnet efter en tilltagande professionalisering. Vad har traditionella värden och dygder, som fair play, för framtid? I skriften diskuteras olika händelser på fotbollsplanen, men även serietidningarnas och dataspelens bild av fotbollen. Dessutom behandlas filmens och Hollywood-logikens förhållande till rättssystemet. ”Rättens trivialisering och avmystifiering”, en essä från 2002, bygger vidare på detta angreppssätt och utgör en reflektion över rättens trivialisering och dess avmystifiering i kölvattnet av populärkulturens bild av rätten. Här diskuteras bland annat Ally McBeal och juristskämt. Utgångspunkten är Robert Sherwins analys om den allt vagare gränsen mellan rätten och populärkulturen. Intresset för populärkulturens normativa strukturer leder självfallet till ett ökat intresse för idrotten och dess, ska det visa sig, olika rättskulturer.

Som den observanta läsaren kan notera sker en successiv förskjutning av forskningen, från seriös välfärdsforskning – eller eländesforskning – till glättig fritidsforskning, och till idrottsvetenskap, till leken, men en lek som med åren blivit allt seriösare, allt allvarligare.

Idrotten har i ett historiskt perspektiv varit relativt självreglerad och har vanligtvis betraktats som en fritidsverksamhet. Med dess självreglering följer även en egen rättskultur. Men i dag är idrotten en global marknad. I kölvattnet av att idrotten fått en allt mer kommersiell och seriös (professionell) prägel har rättssystemet fått en allt större roll inom idrotten. Samtidigt har idrotten utvecklat allt fler kontrollsystem (dopningskontroll, elitlicenser, videoövervakning, etcetera). Tveklöst befinner sig idrotten och dess reglering i en tid av förändring, där rätten blir allt mer viktig, och idrotten blir allt allvarligare.

En annan intressant skillnad mellan min tidigare forskning och nuvarande idrottsvetenskapliga inriktning är att när vi studerade välfärdsstaten och dess lagstiftning fanns det starka tendenser mot en allt tydligare avreglering och olika teoretiska modeller, typ Teubners och Selznicks, som saluterade en större självreglering och decentralisering. När vi närmare oss idrotten, närmar vi oss tvärtom ett fält som har en stark tradition av självreglering, men där utvecklingen (seriositeten) tycks leda till ett ökat behov av klarare och stringentare styrning, varvid det allmänna rättssystemet blir en naturlig följd. Balansen mellan självreglering och yttre normativ styrning skapar därför olika rättskulturer, som den här essäsamlingen avser att belysa och analysera.

SOM UNDERTITELN TILL BOKEN DEKLARERAR, ”Rättssociologiska essäer och exkurser”, har jag i det här sammanhanget valt att betrakta texterna som essäer eller som exkurser, vilket markerar att texterna bör ses som tankegångar i ständig utveckling, och då som essäer, eller som mindre utvecklingar från det gängse spåret i boken eller som en kortare reflektion i anknytning till huvudspåret, och då som exkurser. En typisk exkurs är resonemangen kring EU-rätten, ett område som jag inte ännu fördjupat mig i tillräckligt, trots dess betydelse för idrottens utveckling och dess förändrade förutsättningar.

Den första delen (I) består av två korta essäer som på olika sätt belyser behovet av att reglera idrotten, varvid den första tar sin utgångspunkt i Norbert Elias civilisationsteori och är ett försök att belysa idrottens reglering i ljuset av samhällets civiliseringsprocess. Den andra essän belyser faktorer till det tilltagande förrättsligandet av idrotten, där kommersialisering och professionalisering utgör de viktigaste faktorerna. Den andra delen (II) belyser idrottens egna normsystem, där fokus ligger på olika interna konfliktlösningssystem (hederskoder, domare och spelkulturer) och på hur man anpassar regler för att skapa jämlika och rättvisa villkor för tävlingar. Del tre (III) har som ambition att tydliggöra olika typer av processer som leder fram till idrottens förrättsligande och dess koppling till andra normsystem i samhället, rättsliga såväl som utomrättsliga. Den sista delen (IV) vidgar perspektivet på idrottens rättskulturer genom att mer teoretiskt belysa idrottens normerande funktioner, i relation till övrigt samhällsliv.

De flesta texterna i föreliggande bok har emellertid redan publicerats i en rad olika sammanhang – dock inte alla. Några texter finns i *Svensk idrottsforskning*, andra är utlagda på websajten *idrottsforum.org*, två finns i *Idrottsjuridisk artikelsamling* och en annan är publicerad i *Retfærd: Nordisk*

juridisk tidskrift. Fyra av bidragen finns för övrigt i, eller är på väg att publiceras (under 2009) i engelska versioner i *Entertainment and Sports Law Journal*, *Soccer and Society* och *Sport in Society*. Dessutom finns några texter, i något annan form, i en av Riksidrottsförbundets FoU-rapporter. Två texter i boken är dessutom mindre utdrag ur tidigare böcker, nämligen *Excitement, Fair Play and Instrumental Attitudes* och *Rättssociologi och populärkultur*.

Givetvis kan man fråga sig vad det då är för mening att ge ut den här boken. Den främsta anledningen är självfallet att samla dessa, i många fall, svåråtkomliga texter i en mer systematisk presentation av idrottens reglering och dess rättskulturer, och härmed skapa underlag för vidare diskussioner i ett allt mer pockande kunskaps- och forskningsfält. Min uppfattning är att resonemangen i sina enskildheter och som helhet är viktiga och centrala för förståelsen av idrottens förändringsprocesser, och då mer specifikt när det gäller idrottens normativa utveckling och dess förutsättningar och riktning. För egen del organiserar texterna, i en samlad volym, ett tydligare förhållningsätt till idrottsjuridisk och idrottsetisk forskning, och dess behov av fokusering och vidareutveckling. Oavsett ambitionen att systematisera texterna finns det risk att samma resonemang kan förekomma på olika ställen i boken och på så sätt framstå som något av dubbleringar. Genom en hel del redigering har jag försökt reducera dessa dubbleringar, för att på så sätt undvika att bli tjatig, men samtidigt har det varit hart när omöjligt att helt eliminera en del ”repriser” för att förstå uppbyggnaden av olika enskilda resonemang. Och läsaren bör även betänka att essäerna har, i sin ursprungliga form, skrivits för olika målgrupper och i olika sammanhang, trots dess fokus på idrottens rättskultur och dess rättspluralism. Exempel på ”dubbelresonemang” är avsnitt som behandlar Norbert Elias syn på idrottens roll i en civiliseringsprocess (reglering), Johan Huizingas tankar om kulturens ursprung i lek samt Dennis Galligans diskussioner om formellt och diskretionärt beslutsfattande och mina resonemang kring idrottsrelaterat våld och samtycke. Några rättsfall dyker även upp i olika sammanhang i boken.

Trots starka traditioner och mängder av historiska anekdoter i omlopp, är idrott i mångt och mycket en färskvara, vilket innebär att en del händelser, situationer och/eller incidenter som jag använder som illustrationer kan förefalla som gamla, som obsoleta, eller att det i varje fall finns nyare exempel. Men trots att vissa händelser och situationer är förhållandevis ”gamla” – och går i vissa fall tillbaks tio år – så uttrycker de i mångt och mycket, kan tyckas, eviga och mer eller mindre universella problem och dilemman inom idrotten och dess rättskultur och fungerar därigenom som

tydliga illustrationer för mina resonemang – och jag har använt dem med framgång i olika undervisningssituationer. Ett exempel är ligacupmatchen mellan Sheffield United och Arsenal, som snart är mer än tio år gammal, och som jag använder för att illustrera tyngden i ”heliga” hederskoder, i jämförelse med regler, som man tycks kunna manipulera. Händelsen, som kan sägas vara startsignalen till min idrottsvetenskapliga karriär, belyser tydligt en av rättssociologins starka doktriner, som lanserades redan 1907 av Eugen Ehrlich, i *Fundamental Principles of the Sociology of Law*, nämligen skillnaden mellan levande och skriven rätt. Kort sagt, matchen är jätteviktig – i varje fall i ett akademiskt och rättssociologiskt perspektiv. Jag använder även fotbollsmatchen mellan Danmark och Sydafrika, från 1998, för att tydligt exemplifiera formellt och diskretionärt beslutsfattande, och dess följder (dålig domare). Här finns det självfallet ett otal nyare matcher med en liknande problematik, och med domare som, via media, fått stå vid skampålen. Men jag gillar den colombianske stinsens koreografi och dramaturgi, och ämnar låta honom även fortsättningsvis illustrera en svårlöst problematik inom idrotten; balansen mellan och förståelsen för ”the rule of the game” och ”the ethos of the game”. Denna problematik kan överföras på andra samhällsområden, och kan i grunden legitimera rättssociologins innehåll och dess existensberättigande som akademiskt ämne.

DET FINNS, SOM ALLTID, MÅNGA att tacka för tillkomsten av boken och den forskningsriktning jag numera valt att ägna mig åt. Först och främst min fru och livskamrat, Åsa, som starkt puffat på vid min akademiska karriärövergång, från rättssociologin till idrottsvetenskap. Jag vill även nämna mina barn, Victor och Julia, vars funderingar över barnidrotten vid köksbordet lett till en rad frågeställningar kring rättigheter och idrottens logik.

I utvecklingen av mitt rättssociologiska förhållningsätt till idrottsvetenskap har jag en del personer att tacka. Inom rättssociologin, vars institutionella tillhörighet jag allt mer glidit ifrån, finns det några personer som jag känner starkt för: dels Reza Banakar, en duktig och ambitiös kollega som samtidigt som jag tog farväl från Lund för mer spännande forskning i Oxford och sedermera vid University of Westminster, dels David Hoff, min rättssociologiska doktorand, som även han gått vidare inom idrottsforskningen, dels Antoinette Hetzler, för hennes handledning och för att hon introducerade mig till det rättssociologiska fältet, samt dels Hans Klette (professor emeritus) och Tomas Mathiesen (även han professor emeritus), som i olika sakkunnigsammanhang, via positiv feedback, drivit på min utveckling mot populärkultur, och till sist idrott.

När det gäller det idrottsvetenskapliga kunskapsfältet i allmänhet vill jag främst tacka Torbjörn Andersson, Kutte Jönsson, Susanna Hedenborg, Johan Norberg, Aage Radmann, Tomas Peterson, Mats Trondman, och inte minst Kjell Eriksson, speciellt via vårt framgångsrika arbete med idrottsforum.org, med vars hjälp jag snabbt blev bekant med det idrottsvetenskapliga forskningsfältet. Specifikt, när det gäller idrottsjuridik, har jag mina vänner vid University of Westminster, Guy Osborn och Steve Greenfield, att tacka för en mängd intressanta diskussioner och viktiga texter. När det gäller idrottens tilltagande kommersialisering, och dess behov av mer sport management, vill jag tacka Gun Normark och Jyri Backman. Jag vill även tacka de personer som jag arbetat med i några av studierna och i produktionen av diverse texter, och då naturligtvis allra mest Kristin Fransson, och på senare tid även Jesper Thiborg och Isabella Grujoska. Självfallet bör även etikern och teologen Mikael Lindfelt nämnas, som författarkollega och som inspiration till förståelsen av idrottens egna värden. Sedan ska inte våra olika studentgrupper vid Enheten Idrottsvetenskap glömmas bort, då det onekligen varit stimulerande att testa diverse idéer på dessa, i många fall, alerta studenter. Många reflektioner kring reglering, moral och kontroller har formulerats i argumentation i dessa lektionssalar, vilket absolut varit kul och stimulerande.

Jag nämnde Kjell Eriksson och hans reflektioner som en genväg och input i min idrottsvetenskapliga fostran och bildning. Men Kjell ska även berömmas för hans redaktionella arbete med diverse texter, och speciellt när det gäller den här essäsamlingen. Kjell och jag har ett mångårigt samarbete, som går tillbaks till den rättssociologiska epoken, och som resulterat i en rad böcker, alla i mitt tycke lika välgjorda. Även denna, den femte! Omslaget till boken har förträffligt illustrerats av Linus Eriksson som lyckats fånga "idrottens juridifiering". Kul!

Det finns en del olika finansiärer som bidragit till utvecklingen av mitt intresse för idrottens reglering, varvid Vetenskapsrådet är den främsta, som initialt finansierade projektet "Den som sig i leken ger..." ett större projekt kring konflikthantering inom idrotten, vilket var en bidragande faktor till min transfer till idrottsforskning. Men även Sparbankstiftelsen Skåne (stöd till studier om barns rättigheter i idrotten), Riksidrottsförbundet (en studie av tävlingsregler inom barnidrotten) och Centrum för idrottsforskning (disciplinnämnder samt barns rättigheter) har bidragit via mindre projektstöd.

Bo Carlsson

Jordbackabo, sommaren 2008

Anmärkning

BOKENS TITEL KAN FÖREFALLA NÅGOT missvisande eftersom resonemangen handlar och illustreras mest av fotboll, men ”Fotbollens rättskultur” hade varit än mer förrädisk då en hel del essäer och exkurser till exempel behandlar barn- och ungdomsidrott i ett generellt perspektiv. Några texter är mer allmänna, som presentationen av idrottens fenomenologi, eller Elias civilisationsteori och Huizingas kulturanalys. En annan essä utgår från cricket och ett par texter är mer relaterad till hockeykulturen. Därför har jag valt ”Idrottens rättskulturer”.

Som den vakne läsaren kommer att märka använder jag ömsom idrott, ömsom sport. Det är inget misstag, ej heller något medvetet val, utan är mer betingat av min osäkerhet när det gäller dessa två begrepp. Det enklaste hade självfallet varit att konsekvent använda sport, och bortsett från den skandinaviska traditionen att – mer eller mindre oklart – skilja mellan dessa olika former. Det har jag emellertid inte gjort, vilket innebär att jag använder idrott när det ”känns rätt”, och sport när jag tycker det låter mest vettigt, men ofta i samband med kommersialisering och modernare former av idrott/sport. Men en dag kommer jag nog att bestämma mig för ett av alternativen – och det lutar i nuläget åt sport.

Likaså använder jag både juridifiering och förrättsligande för att begreppsliggöra och beskriva en och samma sak, nämligen att rätten tränger in i idrotten och omvandlar – transformerar och tolkar – idrotten utifrån sin egen interna (juridiska) logik. Kort sagt, i mitt perspektiv finns det ingen skillnad mellan de båda begreppen, och de används likvärdigt, oberoende av kontext.

Vidare introducerar jag begreppet ”norm(re)produktion” för att markera dialektiken mellan å ena sidan nya och moderna normer och, å andra sidan, bevarandet av traditionella normsystem, något som är fundamentalt när det gäller idrottens rättskultur.

Det kan även påpekas att i ett taktiskt – och presentationstekniskt – perspektiv kan Kapitel 4, ”Idrottens konfliktlösningsinstrument”, och Kapitel 11, ”Rättspluralism och frågan om olika normativa strukturers påverkan på idrotten”, ses som centrala och något av vägvisare i den här essäsamlingen, och i viss mån som parallella men ändå i mångt och mycket olika. Kapitel 4 identifierar härvid idrottens konfliktlösningsinstrument, och indikerar en tydlig rättspluralism, men med fokus på idrottens interna norm(re)produktion. Kapitel 11 bör ses som en sammanfattande essä och tydliggör tillskottet av extern påverkan och dess betydelse för idrottens norm(re)produktion.

Del I

Inledning

1. Idrottens reglering och dess civiliseringsprocess^I

Den inledande essän, som tar sin utgångspunkt i Norbert Elias sociologi, har som primärt syfte att lyfta fram det moderna samhället, och dess civiliseringsprocess, som en drivkraft bakom den regelstyrda idrottens utveckling; men samtidigt framhålla idrotten som ett fundamentalt och funktionellt behov och som en väsentlig (normativ) struktur i människors liv och i samhällets utveckling. Kort sagt, civiliseringsprocessen, som den beskrivs av Elias, är en del i idrottens reglering och därmed i förståelsen av dess rättskultur.

En rättssociologisk studie av idrottens rättskulturer – och särskilt när det gäller olika typer av publik- och kampsporter – bör självfallet belysa betydelsen av Norbert Elias sociologi i allmänhet, och än mer specifikt hans studier av samhällets civiliseringsprocess och den interna kontrollen av känslor (Elias, 1978; 1982a).

Tillsammans med sin elev, Eric Dunning, har dessutom Elias samlat en rad av sina idrottsessäer i mästerverket *Quest for Excitement*, vilken även blir underlag för följande presentation och resonemang, vars övergripande syfte är att förstå och begreppliggöra idrotten som ett medel, som ett instrument eller redskap, för självkontroll av aggressioner och känslor; som ett fält av ”mimetic battle”, som en kamp i ett fiktivt och imaginärt sammanhang.

^I Utdrag ur samt översättning och en mindre komplettering av Carlsson, Bo (2000) *Excitement, Fair Play and Instrumental Attitudes. Images of Legality in Football, Hockey and PC-Games*. Lund Series in Sociology of Law nr. 10, ss. 12–20.

Elias och Dunningns utgångspunkt och intresse för idrottens samhälleliga karaktär och funktion var under 70- och 80-talet emellertid relativt ovanlig, då sociologin, enligt Dunning, begränsat sig till den seriösa och rationella sidan av livet, med resultatet att skoj, njutning och lek, det irrationella och det omedvetna har fått relativt liten uppmärksamhet i sociologisk teori och forskning (1986a:3).²

Men i ljuset av Foucaults arbeten och postmodernismens ifrågasättande av sociologins fokus och traditioner, har sociologin gjort en mer eller mindre paradigmatiske sväng, och utvecklar allt mer teorier och angreppssätt i syfte att hantera det irrationella. I det perspektivet har även Elias figurativa utvecklingsperspektiv kring aggressioner och spänning blivit viktiga inslag i förståelsen av idrottens utveckling mot såväl en tydligare reglering av känslor som behovet av utvidgad spänning; ”the quest for excitement”.³ Och det som är speciellt intressant med Elias figurativa sociologi för vår studie av idrottens rättskultur är just ambitionen att relatera den rationella sidan av livet – det vill säga, kontroller och reglering – med den mer irrationella delen av människors liv, såsom känslor och spänningar (”emotions and tensions”).

Elias börjar sin analys av idrotten med att hävda, att i vårt samhälle ger många offentliga och privata aktiviteter glädje och tillfredsställelse enbart ifall alla involverade individer har förmåga att behålla en någorlunda säker och stabil kontroll över deras spontana, libidinala och känslomässiga impulser och deras livliga och i högsta grad varierande sinnesstämningar (1986a:41). Men det moderna samhället erbjuder samtidigt väldigt begränsade möjligheter för starka känslor och antipatier, eftersom ”situationer av ett högt spänningstillstånd (inom såväl individ som i en grupp, min anmärkning) betraktas som onormala, och som ett farligt preludium till våldsamheter och gängbråk” (ibid., s. 41). Spänningstillstånd och oro, som socialt fenomen, ses som någonting som strider mot den gängse normen; ”som något onormalt, skadligt och oönskat” (Elias, 1986c:159). Elias och Dunning (1986a:64) hävdar därmed att, utifrån detta normativa civilise-

2 Dunning skriver vidare (1986a:3) att ”sport aldrig uppmärksammades av sociologins grundare. [Trots det,] har sport, bland annat, religiösa inslag.” Det skulle innebära att Durkheims analys av de religiösa ritualernas ”kollektiv berusning” bland aboriginer kan jämföras och relateras till de känslor och den spänning som moderna idrottsevenemang genererar (jämför Durkheim, 1995).

3 Om sitt perspektiv – den figurativa sociologin – skriver Elias ”Utan ett utvecklingsperspektiv och en komparativ metod är det svårt att uppfatta och förstå de specifika karaktärerna i sporten” (1986a:21).

ringsperspektiv, måste stora uttryck av ”rädsla och glädje, hat och kärlek modereras och begränsas i dess fria framträdelseform”.

För att framstå som ”normal” förväntas människor i god tid kontrollera källan till oro, spänning och dramatik; ”to check the rising upsurge of excitement” (ibid., s. 65). Som ett resultat, har hon (det vill säga människan) lärt sig att inte, inför andra, visa starka känslor och dramatiska framställningar. Denna självkontroll har till stor del blivit mekanisk, och är inte längre under människors kontroll. Det har, enligt Elias och Dunning, blivit en del av personlighetens inbyggda struktur och karaktär (ibid.). Tankegångar som onekligen påminner om Foucaults diskurser. Trots en stark självkontroll uppstår likväl en rad känslor, oro och dramatik. Dessutom, menar Elias, den utvecklade självkontrollen skapar i sig självt diverse spänningar hos olika individer (1986a:41). Och de flesta samhällen utvecklar så vitt man kan se, skriver Elias och Dunning (1986a), en rad aktiviteter mot de spänningstillstånd som samhället själv alstrar; det vill säga, verksamheter som harmonierar med människors ”sociala habitus” och samhällets vaksamhet mot fysiskt våld. I detta perspektiv utgör sporten och dess olika former, även i ljuset av dess spänningspotential, en effektiv reglering av spänning och känslor. Spänningen hålls inom reglerade, kontrollerade och civiliserade former.

Elias figurativa analys visar på att ”behärskad” spänning är en normal beståndsdel inom sporten. Ja, det är rent av ett centralt element i all sport, speciellt i dess underhållningsform. På så sätt beskriver Elias sporten som en ”organiserad form av gruppsspänning” (1986c:159). Balans av spänning – ”tension-equilibrium” – är därför ett begrepp som Elias (ibid.) introducerar för att uttrycka att figurationen sport är konstruerad för att producera spänning(ar) likväl som den i sig själv inrymmer spänning(ar). Och trots att rutinerna – normerna och rättskulturen – i det dagliga livet, privat såväl som offentligt, kräver att folket håller hårt på sina känslor och drifter, tillåter idrotten, precis som en rad andra fritidsaktiviteter, känslorna att svalna friare, men då på en konstruerad – imaginär – arena; ”to flow more freely in an *imaginary setting*” (Elias, 1986a:42).

På så sätt är sport alltid en ”kamp” i en konstruerad, fiktiv och föreställd form – in an ”imaginary setting” – vare sig motståndaren är ett berg, en sjö eller en annan individ (1986a:51). I detta sammanhang pratar Elias och Dunning om föreställd fara och om konstruerad glädje och sorg, som alla är producerade i ett konstruerat sammanhang (ibid., s. 41).⁴ I denna omgiv-

4 Elias och Dunning (1986a:80) skriver: ”The term “mimetic” refers to a specific type of leisure event and experiences. Its most literal meaning is “imitative”, but as early as the antique age it was used in a wider, more figurative sense. It referred

ning framkommer olika känslor, vilka även kan vara motsägelsefulla, så som glädje eller besvikelse, sinnesfrid eller provokation, etcetera. Men trots den konstruerade och föreställda karaktären i sporten, är de känslor som uppkommer trots allt snarlika de känslor som uppkommer i det verkliga livet. Men till skillnad från det verkliga livets känslor, som är relaterade till det sociala livets ömtålighet och dess ständiga risker och faror, är känslor och faror i idrotten, påpekar Elias (ibid., s. 42), tillfälliga hot eller möjligheter, som tar slut när själva kampen är slut (när domaren blåser av spelet).

I sportens konstruerade och imaginära sammanhang är människor därför skapare av sin egen värld, och herre över sitt öde. Och det gör självfallet sporten förträfflig som ”regulator” då den, tillsammans med en rad andra fritidsaktiviteter, kan erbjuda ett stort antal möjliga ”sammanhang” (ibid., s. 44). På så sätt kan olika temperament, kroppsegenskaper samt libidinala och känslomässiga behov få sina perfekta uttryck via sporten.⁵ Och dessa olika sporter erbjuder variationer i känslor; fruktan och huvudbry, likväl som triumf och glädje – men dock, allt i ett konstruerat och föreställt sammanhang. Detta är, menar Elias såväl som Dunning, en mycket viktig egenskap bakom sportens framgång och förtjänst. Elias uppfattning (1986a:44) kan sammanfattas på följande sätt: Genom att låta diverse typer av känslor svalla fritt i sin symboliska inramning, och i ett konstruerat sammanhang av ett ”spel”, lättar sporten på människors bördor och begränsningar i deras ordinarie vardagsliv. Eller för att citera (Elias & Dunning, 1986b:124-5):

In the context of mimetic events, people can experience, and in some cases act out, fear and laughter, anxiety and love, sympathy and antipathy, friendliness and hatred, and many other emotions and sentiments which they may also experience in their non-leisure life. But in the mimetic context, all the sentiments, and, if it comes to that, the emotional acts connected with them, are transposed. They lose their sting. Even fear, horror, hatred and other ordinarily far from pleasant feelings and the corresponding actions are associated in the mimetic setting, to a greater or lesser extent, with feelings of enjoyment. The

to all kinds of artistic forms in their relation to “reality” whether they were representational in character or not. [...] Mimetic excitement is socially and personally without danger and can have a cathartic effect. But the latter can transform itself into the former. Examples are excited football crowds or pop fans who get out of hand.”

- 5 Elias (1986a:39) påtalar att varje sport har sin egen fysiologi. Olika sporter attraherar specifika karaktärer. Den möjligheten skapas utav att sporten har en relativ autonomi (se nedan), vilket relaterat sig inte enbart till olika individer som sportar vid en given tidpunkt, utan även till samhället i vilken sporten har utvecklats.

experiences and behaviour of people in a mimetic context thus represent a specific transposition of experiences and behaviour characteristics of so-called "serious" business of life, whether this term refers to occupational work or to other spare-time activities. [...] In this context, one can experience and in some cases act out strong feelings without running any of the risks normally connected with all activities under the impact of strong emotional excitement, particularly in highly civilised societies, but to some extent in all others too. In fact, the arousal of a specific type of excitement is the core of all mimetic leisure activities. Outside the mimetic context, the public arousal of strong excitement and a show of excited behaviour are usually severely controlled; they are hedged in by social controls as well as by people's own conscience as long as it does not overstep certain limits.

Tveklöst skapar den normativa strukturen i sportens konstruerade och fiktiva sammanhang ("imaginary settings"), och sportens balansering av spänningen ("tension-equilibrium"), intressanta och viktiga rättsociologiska ansatser. Speciellt med tanke på sportens möjlighet att påverka och forma rättsmedvetande och andra typer av regelefterlevnad (jämför Macaulay, 1987). Denna betydelse för rättsociologin blir än mer uppenbar om man dessutom tänker på vilken stor betydelse sporten/idrotten har för många människor i vårt samhälle.

Trots regleringen – läs, civiliseringen – av känslor och emotioner i sportens utveckling, är sporten spännande, och som Elias uttrycker det, uppenbarligen engagerar och fascinerar stora mängder av aktörer och åskådare. Men varför är det så? Varför är sport spännande och fascinerande, undrar självfallet Elias. Och föga oväntat inrymmer svaret en paradox, då sport uttrycker spänning, men i en reglerad och kontrollerad form. På så sätt är Elias analys av idrottens "civilisering" och dess samhällseliga funktion beroende av hans iakttagelser i mästerverket *The Civilisation Process*, vol. I-II (1978; 1982a), i vilken Elias upptäckt att människor i det moderna samhället tycks vara tvungna att inhysa någon form av självkontroll över spontana, emotionella och känslomässiga impulser (jämför Mennel, 1992; Krieken, 1998). På så sätt finns det, hävdar Elias, väldigt få platser i vårt samhälle där starka känslöyttringar kan få utlopp.

Som tidigare nämnts betraktas starka känslor och stor dramatik som onormala tillstånd hos en individ, och som ett farligt förstadium till potentiella våldsamheter. Men självfallet finns det stora risker för olika typer av emotionella störningar i den här typen av normativ självkontroll. Härige-

nom framstår sporten, och andra fritidsaktiviteter som något av en frizon, vari socialt accepterad och moderat spänning kan frodas i offentlighetens ljus (Elias & Dunning, 1986a:65). Sporten är därigenom, menar Elias och Dunning, ett utmärkt exempel på ett ”övervakat utsläpp av känslor”, eftersom sporten framförs och framträder som en kontrollerad och reglerad ”kamp” i ett konstruerat sammanhang. Olika typer av hot är föreställda, och lycka och sorg är producerad. Föreställ er en fotbolls- eller hockey-match. Publiken kommer att erfara den ”konstruerade, fiktiva spänningen”, när spelet flyter fram och tillbaks i en oviss kamp, och med vetskap om att ”kampen” knappast kommer att skada spelarna nämnvärt, och framför allt inte publiken. Det känns på så sätt tryggt, och som Elias skulle säga, ”civiliserat”. Men regleringen och kontrollen kan inte gå för långt. Om spänningen – ”tonen” eller ”the ethos” – blir för låg kommer värdet av evenemanget och aktiviteten att falla (Elias & Dunning, 1986a:89). Spelet kommer att framstå som alltför tråkigt! Men om spänningen blir för allvarlig, å andra sidan, kan den förvisso skapa dramatik men även alstra fara för spelarna, och även i vissa fall för publiken; ”it passes from the mimetic to the non-mimetic sphere of serious crisis” (ibid., s. 89).

När Elias studerade sport i ett historiskt och systematiskt perspektiv fann han olika regler som haft som primär avsikt att begräsa – läs, ”civilisera” – spelarnas handlingsutrymme i syfte att dels reducera skador, och dels utveckla ett spel enligt ”fair play”. Detta gäller även boxning och andra kampsporter. Oavsett det faktum att dessa sporter (till exempel boxning, amerikansk fotboll och ishockey) uppmuntrar till våld (eller aggression), finns det ett antal regler som kontrollerar utförandet och graden av våld.⁶ På samma sätt har de allmänna reglerna inom sporten, inklusive de regler som uppmuntrar till schyssthet och rättvisa, blivit allt striktare i ett utvecklings- och civiliseringsperspektiv, trots utvecklingen av diverse (instrumentella) regelbrott på senare tid. Genom denna utveckling har reglerna blivit mer exakta, i högre grad explicita och allt mer differentierade.⁷

I kölvattnet efter sportifieringsprocessen, hävdar Elias, har de muskulära ansträngningarna uppnått en allt högre grad av övervakning och självdisciplin (1986c:151). Vidare har olika spel införlivat en regeluppbyggnad som säkerställer balansen mellan hög nivå av spänning (kamp) och rimlig säkerhet gentemot skador. I detta perspektiv är sportifieringen också en civili-

6 Jämför nedan, Kapitel 4, 5 och 9.

7 Jämför nedan, Kapitel 8 och 10.

seringsprocess.⁸ Elias jämför även denna utveckling med ”the courtization of the warriors” vari ”the tightening rules of etiquette played a significant part” (ibid.).⁹

Men, som nämnts, finner vi sporter där risken för skador är verklig och allvarlig, och inte enbart imaginär och fiktiv. Och för att förstärka känslan av spelets allvar pratar man till exempel om utslagsmatcher, att ”ingen är så sårbar som precis efter man gjort mål”, och att ”laget har nu inget att förlora”. Kastad mellan hopp och förtvivlan, visar publiken öppet sina känslor. I ett samhälle där människor i övrigt är isolerade och har få möjligheter till kollektiva känslomanifestationer är, hävdar Elias, dessa känslouttryck mer glädjande och befriande (Elias, 1986a:43).

Det bör här påpekas att såväl Elias som Dunning betraktar människans behov av spänning och dramatik som något universellt. Men samtidigt är även inlärning (socialiseringen) av självkontroll och självdisciplin universellt; ett naturligt och konstitutivt tillstånd för mänskligheten som sådan (ibid., s. 45). Med tanke på mänsklighetens och civilisationens utveckling kan man emellertid säga att tidigare samhällen, vari våld var en del av vardagslivet, hade en lägre tröskel gentemot våld än vad modernare samhällen uppvisar (ibid., s. 28). Trots att vårt samhälle idag inte är befriat från våld – och snarare det motsatta – så domineras inte vardagslivet av våld – åtminstone inte i västvärlden och dess ”civilisationer”. Vi tillåter till exempel inte, menar Elias, gladiatorer att slå ihjäl varandra, och då som ”underhållning”. De fiktiva, imaginära och konstruerade kamperna blir därför ett ”civiliserat”, reglerat och kontrollerat alternativ. Och som Elias poängterar (1986c:165):

Sport is, in fact, one of the great inventions which human beings have made without planning to make them. It offers people the liberating excitement of a struggle involving physical exertion and skill while limiting to a minimum the chance that anyone will get seriously hurt in its course.

Att finna balansen mellan, å ena sidan, njutning, spänning och underhållning, och å andra sidan begränsningar, kontroll och självdisciplin blir där-

8 Elias (1986c:151) menar att industrialiseringen och urbaniseringen förvisso spelat en stor roll i utvecklingen av fritiden och dess arbetsmarknader. Men det är även möjligt att industrialisering såväl som sportifiering var symptom på en mer djupgående transformation av de europeiska länderna, som satte nya krav på större reglering och differentiering av individens beteenden.

9 Jämför, Elias (1982b) *State Formation and Civilization*.

med det centrala problemet i civiliseringsprocessens spår. Denna problematik fångas av Elias på följande sätt (ibid., s. 165):

The progressive tightening of regulating controls over people's behaviour and the corresponding conscience-formation, the internalisation of rules that regulate more elaborately all spheres of life, secured for people in their relations with each other greater security and stability, but it also entailed a loss of pleasurable satisfaction associated with simpler and more spontaneous forms of conduct. Sport was one of the solutions to this problem.

Det moderna samhället – i ljuset av civiliseringsprocessen – måste fylla människan behov av glädje och förnöjelse och samtidigt utveckla ett system för självkontroll och spänningsreduktion (Elias, 1986a:60). Sporten har i detta perspektiv en viktig funktion, menar Elias. Genom civiliseringsprocessen har sporten utvecklat regler som minimerat det fysiska idrottsrelaterade våldet.¹⁰ Trots dessa ”civiliserande” begränsningar måste reglerna befämja ett spännande spel, både för deltagare och publik. På så sätt kan reglerna justeras för att säkerställa någon form av ”rättvisa”, och därigenom uppnå oförutsägbarhet och ett spännande spel (Mennel, 1992:144; jämför, Lindfelt, 1998).¹¹

Det kan vara på tiden att påpeka att civiliseringsprocessen, likt andra samhällsliga förändringar, kan gå i en annan och motsatt riktning; och som Elias uttrycker det, processen ”can go into reverse gear” (Elias, 1986a:46). Civiliseringsprocessen kan, i detta perspektiv, följas av, eller även ledsagas av motsatta riktningar; en ”avciviliseringsprocess”. Många anser, till exempel, att vi idag lever i den mest våldsamma perioden i historien (Dunning, 1986c:224), trots att våld inte är en fundamental del av vardagslivet – åtminstone för de flesta (västerlänningar). Men bruket av våld i det moderna samhället har enligt Elias och Dunning ändrat karaktär, och Dunning skriver – med toner av Durkheim (1986c:238-9):

While the dominant tendency in [...] society is towards comparatively high and effective level of control over violence, competitive pressure, coupled with the fact that long chains of interdependence and the correlative pattern of socialisation constrains people to use foresight, to defer immediate gratification and to use rational means

¹⁰ Se nedan, Kapitel 9.

¹¹ Se nedan, Kapitel 6.

of goal achievement, there is a parallel tendency towards the planned or instrumental use of violence by ordinary citizens in specific social contexts, most notably in crime, in sports, and, to a lesser extent, in the socialisation and education of children. [...] In a society where a high degree of functional bonding exists, combat sports [...] form a social enclave in which specific forms of violence are socially defined as legitimate. Such sports are ritualised [...] in which the use of physical force is hemmed in by rules and conventions. [...] But, to the extent that the competitive pressure in such sports increase [...] there will be a tendency for the significance of victory to be raised and correspondingly, for players to break the rules as a deliberate tactic.

Vi kommer därför att finna olika tendenser att bruka våld – liksom fusk – på ett orättfärdigt och instrumentellt sätt, speciellt i situationer där risken för upptäckt är låg, eller där straffet är – eller anses vara – mindre än de fördelar man kan dra av regelbrottet. Det kan vara så att orättfärdigt våld och/eller fusk fungerar ändamålsenligt och fördelaktigt. Men hur som helst, trots en ökning av instrumentellt idrottsvåld finns det, menar Dunning, en form av ”ideologisk balansering” via den gängse allmänna idrottsmoralen och de idrottspecifika normerna (Dunning, 1986c:239), eftersom en ”accept” av våldsutvecklingen skulle medföra en moralisk upplösning, och stimulera den allmänna nivåökningen av idrottsrelaterat våld (ibid.).

En annan trend som Dunning behandlar är den tilltagande tävlingskaraktären, målorienteringen och allvaret i den moderna sporten (Dunning, 1986b:205).¹² På så sätt har sporten även ändrat karaktär, från intimitet till gigantism (Schoug, 1998). Redan tidigt på 40-talet talade Huizinga om lek-elementets reträtt inom sporten, och om ”a fatal shift towards overseriousness” (Huizinga, 2004).¹³ Vad detta har för betydelse framöver kan vi bara spekulera över, men allvaret – seriositeten – i den moderna kommersiella sporten, och den instrumentella attityden, *problematiserar* sportens imaginära och konstruerade karaktär, och dess möjlighet att sätta vardagslivet och dess kamp inom parantes; kort sagt den miljö och arena som använts som en

12 Dunning (1986b:206) skriver: ”This process [...] is an example of what Elias would call a “blind” or “unplanned” long-term social process. That is, it is not the result of the intended acts of any single individual or group but, rather the unintended outcome of the interweaving of the purposive actions by the members of several interdependent groups over several generations.”

13 Se nedan, Kapitel 15. Dunning (1986b:213) hävdar att det tilltagande allvaret i den moderna sporten kan relateras till tre sammanhängande processer, nämligen statsbildningar, den funktionella demokratiseringen, och spridningen av sport via nätverk av internationella sammankopplingar

”ventil” för underhållande spänningsreduktion. I stället omvandlas våld och aggressioner till instrumentellt våld, och det finns en risk att sporten – och den fiktiva spänningsbalansen – blir än mer allvarlig än det sociala livet.¹⁴ Dunning fångar detta förhållande på följande sätt (1986b:222):

Sport is a social enclave, both for players and spectators, where pleasurable excitement can be generated in a form that is socially limited and controlled. Nevertheless, the excitement generated can be intense, especially at top-level sports events, which attract large crowds. [...] It is probably this that forms the experiential basis for the widespread perception of sport as a “sacred” phenomenon. [...] Indeed, it would probably not be going too far to suggest that, at least for some groups in present-day society, sport has become a quasi-religious activity and that, viewed from a societal perspective, it has come, to some extent, to fill the gap in social life left by the decline of religion. [...] In short, it is by no means unrealistic to suggest that sport is coming increasingly to form the secular religion of our increasingly secular age.

Självfallet har den här typen av resonemang kring sport, allvar och livsstil en avgörande betydelse även för förståelsen och analysen av roten till människors rättsmedvetande; deras uppfattning av moral och förhållningssätt till regler och regelbrott. På så sätt bidrar även kunskaper om idrottens reglering och dess rättskultur till förståelsen av det moderna samhällets normativa strukturer och dess utveckling.

14 För att citera Bill Shankley, Liverpool FC:s tidigare manager: ”Some people talk about football as if it were life and death, but it is much more serious than that.”

2. Idrott i förändring¹⁵

Från kommersialisering och professionalisering till juridifiering

Den andra essän, som lyfter behovet av samhälls- och kulturvetenskaplig idrottsforskning, pekar på idrottens tilltagande allvar, och därmed behovet av mer stringent reglering, i kölvattnet av en tilltagande professionalisering, kommersialisering, kommodifiering och globalisering. Kort sagt, idrottens reglering sätts i ett samhälleligt sammanhang, med betoning på "idrott i förändring".

Idrott tillskrivs allt större betydelse, såväl för samhället som för enskilda individer genom att bland annat bidra till att förbättra folkhälsan och den enskildes välbefinnande. Idrotten har dessutom ett spännings- och underhållningsvärde (se ovan, Norbert Elias). Idrott och fysisk aktivitet antas vidare öka och stärka individers självförtroende och integrera grupper i samhället. Man brukar även framhålla idrotten och dess regler som en arena för moralisk daning. Dessutom förväntas idrott skapa politisk image och stimulera städers varumärke, turism och dess tillväxt. Idrott har, därutöver, allt mer kommit att användas som ett verktyg i utvecklingsländer, bland annat i

15 Föreliggande text om idrottsvetenskapens utveckling, och behovet på att fokusera på diverse förändringsprocesser, är en omarbetad och i vissa delar utvidgad version av två andra introduktionstexter; dels, Carlsson, Bo, Peterson, Tomas & Trondman, Mats (2005) "Idrott i förändring: Idrott och idrottsvetenskap i ett samhälls- och kulturvetenskapligt perspektiv"; *Svensk idrottsforskning*, 3:12-5; och dels, Carlsson, Bo, Hedenborg, Susanna & Peterson, Tomas (2007) "Fusion av tradition och förändring: Idrottsvetenskap i ett samhällsvetenskapligt perspektiv", *Teori & Praktik*, nr 4.

kampen mot HIV och ohälsa. Denna tilltro till idrottens samhälleliga roll skapar nya intressanta och angelägna kunskaps- och forskningsfält.

Humanistisk och samhällsvetenskaplig idrottsforskning har i Sverige emellertid dominerats av pedagoger, psykologer och historiker, som i mångt och mycket tagit sin utgångspunkt i den ideella idrottsrörelsen, eller i idrott som fysisk aktivitet eller i idrottens fostran och dess dygder. Men i takt med idrottens tilltagande professionalisering, kommersialisering och globalisering har även andra forskningsdiscipliner kommit att intressera sig för idrotten och dess utveckling som fysisk aktivitet och socialisationsarena, men även som underhållningsindustri – vilket är ett sent tillägg i gängse idrottsforskning. Vad som därmed behövs för att studera och analysera en ”idrott i förändring” är ett brett samhällsvetenskapligt perspektiv, vari inryms kunskaper från områden som sociologi, kulturstudier, etnologi, socialpsykologi, rättsociologi, statskunskap, juridik, företagsekonomi och medievetenskap, vid sidan av de mer traditionella historiska, psykologiska och pedagogiska studierna. En modern idrottsvetenskap bör härvidlag ta sin utgångspunkt i ett brett samhälls- och kulturvetenskapligt förhållnings-sätt till idrotten och dess struktur och dess förändringsprocesser, varvid flervetenskaplig forskning premieras.

Föreliggande relativt korta idrottsvetenskapliga betraktelse av idrotten och dess förändring och koppling till samhället och dess utvecklingsprocesser ska härvid ses som tillblivelsen av en forskarmiljö i fältet ”idrott och samhälle”,¹⁶ som i sig är en grundförutsättning för en rättsociologisk betraktelse och analys av idrottens rättskultur och dess reglering. En analys

16 Se, Peterson (2003). Det finns numera ett antal klassiska betraktelser över idrotten och dess koppling till samhället. Norbert Elias har i flera arbeten tillsammans med Eric Dunning tillämpat sin civilisationsteori på idrottens utveckling och gett ett viktigt perspektiv på hur idrottens regler och förutsättningar har förändrats som en följd av mänsklighetens sociala utveckling. Allen Guttman har i Max Webers anda spårat tävlingsidrottens utformning i den allmänna organisatoriska och teknologiska rationalisering av det mänskliga samhället som det moderna kapitalistiska systemet möjliggjort. Pierre Bourdieu har analyserat idrotten som ett klart avgränsat fält karakteriserat av ett utbud av idrottsutövning och sportkonsumtion som möter en viss form av social efterfrågan. Liksom Bourdieus fältteori kan även Niklas Luhmanns systemteori användas för att analysera idrotten som ett urskiljbart delsystem. Forskning kring idrottens moraliska och normativa utveckling på elitnivå har inspirerats av Emile Durkheim analyser av social sammanhållning, moraliska band och moralens utveckling. Idrotten har även studerats utifrån feministisk teori. Socialpsykologisk teori har använts för insiktsfulla studier av idrottens mikrokosmos. Det gemensamma för alla dessa analyser av idrotten är att de relaterar den idrottsliga verksamheten till samhället.

av idrottens rättskultur kräver nämligen en förståelse av den ”sambälleliga kontexten” (Carlsson, 1998).

Det är, som nämnts, betydelsefullt att det i analysen av idrottens utveckling ingår ämnen som sociologi, statskunskap, kulturgeografi och ekonomi, tillsammans med traditionella idrottsvetenskapliga ämnen som idrottspedagogik, idrottspsykologi och idrottshistoria, för att på så sätt öka förståelsen av idrotten som å ena sidan grundar sig på att den representerar ett avgränsat socialt fält, identifierbart genom sin verksamhetslogik, men som samtidigt, å andra sidan, bestäms av det omgivande samhällets dominerande institutioner som stat, medier och marknad, av strukturella faktorer som klass, genus och etnicitet samt av processer som globalisering, kommersialisering och professionalisering, vilket i högsta grad påkallar ett samhälls- och kulturvetenskapligt perspektiv på idrotten och dess utveckling. Förhållningssätt – den ”samhälls- och kulturvetenskapliga undran” – tar även formen av ett ständigt fokuseringsskifte. Desto tydligare ett fokus blir, desto mer angeläget blir det att flytta detta fokus för att även se det andra, och relationerna dem emellan.

Idrotten präglades under 1900-talets första del av den principiella amatörism som gav de nordiska ländernas idrottsrörelser deras speciella identitet och karaktär (Andersson, 2002; Norberg, 2004). När Riksidrottsförbundet avskaffade amatörreglerna 1967 öppnade sig den gamla folkrörelseorganisationen mot det moderna samhällets två centrala aktörer – staten och marknaden. Två djupgående processer som därefter allt starkare har kommit att påverka idrotten är kommersialisering och professionalisering. En intressant fråga är huruvida idrotten i framtiden kommer att behålla sin unika plats och funktion i det civila samhället, eller om den kommer att föras ännu närmare samhällets produktions- och reproduktionspraktiker; till marknaden och dess rationalitets- och utvecklingsformer?

Vissa delar av svensk idrott är idag starkt kommersialiserad, medan andra delar lever kvar på i stort sett samma villkor som rådde för hela idrottsrörelsen fram till dess att amatörbestämmelserna avskaffades. Det är en jämförelsevis liten del av hela idrottsrörelsen som kan karakteriseras på detta sätt – de översta lagren av de stora lagidrotterna, friidrotten och grenar som exempelvis tennis och golf. Å andra sidan är starka krafter i rörelse, krafter som tränger ned i och på olika sätt påverkar verksamheten i rörelsens breda och djupa lager. I kommersiell form blir idrotten till en vara, producerad för en marknad, men i egenskap av ett ”passionsvarumärke”. Det innebär att den kommersiella idrotten bygger i större utsträckning på bytesvärdesproduktion, men måste samtidigt förhålla sig till idrottens symboliska

och kulturella kapital. Den produceras förvisso ytterst för att säljas på en marknad, där kommersiella intressen – i form av upplevelse- och underhållningsindustri – får inflytande över verksamhetens form och innehåll, men det sker i relation till tradition och kultur.

Kommersialisering och professionalisering är processer som betingar varandra, men de är inte två sidor av samma mynt; en kommersiell verksamhet behöver inte vara professionell och vice versa (Peterson, 2005a). Men använda tillsammans kan de blottlägga många av de mekanismer som har varit i rörelse när svensk idrott omvandlats under senare decennier. En professionalisering kan sägas förvandla en verksamhet från lek till allvar. Vi har barnens spontana idrottslekar i ena änden, och elitidrottens seriositet i den andra. Professionalisering innefattar bland annat en rationell organisation och yrkesroller som är kopplade till en formell utbildningsverksamhet och utövas på heltid. För detta krävs omfattande ekonomiska resurser. Det måste samtidigt betonas att denna beskrivning i första hand gäller den manliga delen av idrotten. Idrott är en manlig konstruktion, skapad av män för män. Kvinnornas inträde i idrotten är en historiskt sett sen företeelse, och inträdet har skett på männens villkor. Även om jämställdhetsarbetet numera betonas inom RF och mycket har uppnåtts, är idrotten fortfarande ojämlig. Och den kommersiella idrotten befrämjar inte nödvändigtvis jämlikhet. I den mån det är lönsamt att producera kvinnoidrott är motiven förutom förväntade resultat ofta också relaterade till mer eller mindre erotiserade iscensättningar av det kvinnliga.

När det gäller organisatorisk utveckling finner vi dramatiska förändringar, som påkallar flervetenskaplig forskning. Ur folkrorelseorganisationen, som fungerade som vilken nykterhetsloge eller scoutkår som helst, växer det gradvis fram en organisation som efterhand påminner om medelstora företag (visserligen utan profitsyfte fram till 1999). Verksamheten professionaliseras, hierarkiseras och specialiseras för att möta nya behov. Föreningskänsla, idealitet och sammanhållning är svårt att kombinera med en verksamhet där man enligt marknadens lagar i första rummet måste sätta produktivitet och likviditet. Man kan inte i längden driva ett medelstort företag på grundval av glada amatörer, där dagsformen eller den rena spelglädjen får avgöra insatsen. Det måste till rationalitet, effektivitet och förutsägbarhet både i organisationen och i själva idrottsutövandet, något som även återspeglar sig allt mer i idrottens interna reglering, varvid elitlicenser är ett tydligt tecken på en ny ekonomisk rationalitet.

Det finns ett antal faktorer som påverkar idrottens kommersialisering, till exempel idrottens globalisering. Men den starkaste kommersiella häv-

armen har emellertid blivit massmedias idrottsbevakning, och framförallt TV-mediet. Genom utnyttjandet av den tekniska utvecklingen – pay per view, interaktiv kommunikation och bredbandsteknik har arenaidrotten på elitnivå genomgått en mycket snabb och djupgående kommersialisering. Enorma kapital pumpas in i de stora publikidrotterna via försäljning av TV-rättigheter och allt vad som följer därav ”vid sidan av arenan”. Idrotten är till sin karaktär internationell, och idrottsbevakningen har också fått en central roll i den globaliseringsprocess som för jordens alla hörn allt närmare varandra.

En annan viktig faktor är arenans nya betydelse. Arenabilden har traditionellt två viktiga betydelser: den avgränsande och den åskådande. Arenan avgränsar idrottens rum, innanför den är det idrottens lagar som gäller. För den engagerade, utövaren eller åskådaren, inrymmer arenan både lek och allvar, rationalitet och spektakel. Tävländet innehåller det oförutsägbara, spänning, intensitet. Resultatet innebär samtidigt det absoluta, det obestridliga: seger eller nederlag, vinst, förlust eller oavgjort. En idrottstävling garanterar således både total otrygghet och absolut trygghet – till skillnad från resten av livet som vanligtvis inte tillhandahåller någondera. Arenan är också symbolen för uppvisandet och åskådandet, resultatet och engagemanget, tävlingsidrottens *raison d'être*. Idrotten blir underhållning, och i underhållningen ligger idag stora pengar. Men i dess nutida utformning – spektaklet – närmar sig idrotten och samhället för övrigt varandra på ett sätt som gör det svårt att se var det ena slutar och det andra börjar. Arenornas förvandling är ett uttryck för detta. Gamla arenor som Parken i Köpenhamn förvandlas till – medan nya som Globen i Stockholm redan från början byggs som – multifunktionella evenemangsarenor, där den idrottsliga verksamheten endast är en – och numera sällan den mest inkomstbringande – delen av utbudet. Samtidigt är arenabygget en större del av städernas användning av ”sport as city-marketing” och städernas och regioners satsning på ”idrottsturism”. Idrott har tveklöst kommit att allt mer användas för att lyfta, revitalisera och marknadsföra olika städer. Det har funnits länder som satsat enorma resurser på idrott. Här bör Sovjetunionen och Östtyskland nämnas, som genom sina idrottsliga framgångar ville uppnå politisk prestige. Nu har dessa satsningar mer eller mindre ersatts av olika städernas satsningar; satsningar som inte i främsta hand är politiskt motiverade, utan främst baserade på tänkt ekonomisk vinning (Book & Carlsson, 2008). Här kan nämnas Indianapolis, Barcelona, Manchester, Sheffield och Rotterdam – och Malmö.

OVAN NÄMNDNA PROCESSER BEKRÄFTAR ATT idrotten allt mer integreras i samhället, men också att samhällsutvecklingen, det politiska samhällsklimatet och föreställningar om tillväxt och nya marknader sätter sina tydliga spår i idrotten. Men fortfarande gäller att merparten av verksamheten ingår i en traditionell folkrörelse och har unika materiella och sociala förutsättningar liksom sina egna regler, normer och värderingar. Idrotten utgör på flera sätt en viktig del av det svenska samhället.

Det är möjligt att tänka sig ett samhälle utan idrott, men inte idrott utan ett samhälle (Peterson, 2005a). Idrotten har, så långt vi kan följa den bakåt i tiden, skapats ur sociala relationer, vilka i sin tur förutsätter någon form av samhällelig organisation. Såväl idrottens uppbyggnad som dess utformning, dess aktörer såväl som dess resultat kan och bör relateras till det samhälle den tillhör. Många av dagens rekordnoteringar vore otänkbara utan samhällets teknologiska utveckling – tänk bara på stoppuret, glasfiberstaven, Formel 1-motorerna, kikarsiktena och plastskidorna. Dessutom har den sociala organisationens utveckling möjliggjort lagidrotternas effektivitetsutveckling.

Men idrotten lever också sitt eget liv, mitt i samhället. Den har sina egna regler, normer och värderingar. Det vägs, mäts och klockas, det tävlas och rangordnas. Till idrottslivet hör också samvaro, resor, och täta relationer mellan barn, mellan barn och vuxna och mellan vuxna. Kring träning och tävling skapas ett helt miniatyrsamhälle – och en kultur – med sina egna förutsättningar. Denna ”inre miljö” blir viktig att analysera utifrån ett kulturvetenskapligt perspektiv, varvid tyngdpunkten ligger på begrepp som föreningsfostran, maskulinitet och supporterkultur.

IDROTTSRÖRELSEN HAR TRADITIONELLT ANSETTS VARA självreglerande, och där staten förhållit sig relativt passiv. Denna typ av autonomi har även medfört en rad karaktäristiska normer och ideal, som varit speciellt viktiga för idrottens kultur och dess praxis. I ett historiskt perspektiv har idrotten vanligtvis även betraktats som en fritidsverksamhet, ändock som en viktig socialisationsarena. I dag är idrotten en global marknad. I kölvattnet av att elitidrotten fått en allt mer professionell struktur och en kommersiell och seriös prägel har även rättssystemet fått en allt större roll inom idrotten. Först kan vi nämna EU-rättens betydelse.¹⁷ Några exempel är Bosman-domen, EU:s momsregler och EU:s konkurrenslagar. Andra rättsfall har berört funktionärens ansvar i skadeståndsfrågor. Det finns, för det tredje, en rad internationella rättsfall som berört könsdiskriminering och etnisk disk-

¹⁷ Se nedan, Exkurs IV.

riminering. För det fjärde har TV-rättigheter varit föremål för prövning. Den svenska skattemyndigheten har, för det femte, visat ett allt större intresse för idrottens deklARATIONER. En del av dessa ärenden har även prövats i domstol. Andra svenska rättsfall har berört anställningsavtal, sexuella trakasserier, dopning, diskvalificering eller skadestånd (Backman, 2006). Och, självfallet, en del rättsfall har berört idrottsrelaterat våld.¹⁸

Det framgår rätt tydligt att både den globala och den lokala idrotten blir allt mer beroende av det allmänna rättssystemet och dess normativa strukturer, något som självfallet hänger ihop med idrottens tilltagande seriositet. Rättens allt större inblandning i idrotten skapar tveklöst nya situationer och nya utmaningar för idrotten när det gäller dess organisering och ekonomiska förutsättningar, men även när det gäller dess normativa struktur. Tveklöst befinner sig den moderna idrotten i en tid av förändring, varvid större tonvikt läggs på dels föreningars organisering och kommersialisering, och dels på elitidrottarens professionalisering. Det är i detta sammanhang av stor vikt att analysera de normativa implikationerna i en dylik utveckling, och på vilket sätt dessa normativa mönster (moral och värden) förhåller sig till idrottens traditionella och idéhistoriska värden.

Man kan ställa sig frågan huruvida professionaliseringen av idrotten samtidigt innebär en transformering från amatörideal till en professionell etik, och vad i så fall den professionella etiken har för form och innehåll, och vad har idrottens associationsformer (ideella föreningar eller Idrotts-AB) för betydelse för idrottens normer och traditionella värden. Förändras idrottens regelverk, konflikthantering och normativa strukturer (synen på tekniska möjligheter) för att motsvara professionaliseringens och kommersialiseringens krav?

Vad innebär det då för idrottens utveckling att rättssystemet blir ett allt vanligare inslag i idrottens vardag? Att rätten tar ett allt starkare grepp över idrotten kan faktiskt både vara positivt och negativt (Carlsson, 2005b; 2005c; Carlsson, Backman & Fransson, 2006). Rätten kan framtvunga kommunikation och synlighet, i en vanligtvis förtegen värld. Hotet från rätten och dess rättsliga avgöranden (och den kommunikation som rätten tvingar fram) kan innebära att idrotten ser över och utvecklar sina egna normativa strukturer och konfliktlösningssystem, i enlighet med såväl (den moderna) idrottens förutsättningar som det moderna samhällets krav och förväntningar.

Idrotten utgör otvivelaktigt ett brett kunskaps- och verksamhetsfält med många arbetsmöjligheter och därmed även en mängd forskningsområden.

¹⁸ Se nedan, Kapitel 4.

Idrotten håller idag i snabb takt att förvandlas från en traditionell folkrörelse till en modernt organiserad, professionellt styrd och ekonomiskt betydelsefull del av samhället, varvid rättssystemet, vid sidan av idrottens eget normsystem, blir ett allt vanligare inslag. Idrotten knyts dessutom allt tätare till underhållningsindustrin och får en stor massmedial uppmärksamhet. Samtidigt utgör barn- och ungdomsidrotten den största organiserade uppfostringsmiljön i samhället efter familjen och skolan. Det gör att såväl det civila samhället som marknaden ställer krav på dess normativa utveckling.

Sammanfattning

De två inledande essäerna har haft som syfte att lägga tyngdpunkten på behovet av reglering av idrotten – det må vara i form av självreglering eller extern regelstyrning. Denna självklara, men väsentliga, insikt bär vi vidare till del II-IV.

Strategin i de inledande essäerna har varit att lyfta fram civiliseringsprocessen och idrottens funktion som ventil, spänningsmoment och underhållning som ett viktigt element i samhällsutvecklingen. I detta resonemang har idrottens reglering betraktas som ett sätt att styra och reglera dess olika uttrycksformer inom förutsägbara och kontrollerbara former, vilket är centralt i ett samhällsperspektiv. Därutöver har inledningen betonat idrottens tilltagande kommersialisering och professionalisering, och härvid betonat behovet av en stringentare reglering av den idrottsliga verksamheten, som en effekt av dess uttryck i underhållningsindustri. Vad som framgår är att behovet av reglering blir allt mer tydlig och rent av allvarigare än då idrotten betraktades som en lek och fritidssyssla. Kort sagt, det är tid att ta idrotten på allvar – ”taking sport seriously” – och så även dess norm(re)-produktion. De följande essäerna och exkurserna ska förhoppningsvis visa vad ett sådant ”allvar” innebär!